

چوار ههلبژاردنی کاریگەر له سهر کورد له روژههلاتی نیوه راست

03-12-2023

نووسه رهکان

زریان روژههلاتی

کورتە : له ماوهی چوار مانگی داهاتوودا چوار ههلبژاردن دهکرین که به شیوهی راستهوخۆ و ناراستهوخۆ کاریگهری له سهر کورد دادهنین. ههلبژاردنی ئهجومهنی پارێزگاگان له عێراق، ماتهوزهی دهرخستنی گهڕیکی دیکهی ناکۆکی نیوخۆیی شیعی و دهرکهوتنی قهیرانی سیاسی له ئهنبار و کهرکوکی تێدایه. ههلبژاردنی پهڕلهمانی کوردستان لهرووی رهوایی دامهزرهواکان و داهاتووی نهخشهی سیاسییهوه پهبایهخه. پرسى بهشداریکردن و بهشدارینهکردنی خهڵک له گهڵ گفتوگۆکانی پهیوهیست به رکابهیری نیوخۆیی له سهر میکانیزمهکانی دیاریکردنی رابهیری داهاتوو، مۆری خۆیان له بابهتهکانی پهیوهست به ههلبژاردنهکانی سالی داهاتووی ئێران داوه. وادیاره رکابهیری سههرهکیی له ههلبژاردنهکهی ئاداری سالی داهاتووی تورکیاش له سهر شمارهوانیی باژیره گهورهکان دهبیست و ئهمهش دهتوانیست دۆخی سیاسی نیوخۆی ئه و ولاته بگۆریت.

له ماوهی چوار مانگی داهاتوودا چوار ههلبژاردن دهکرین که بهشیوهی راستهوخو و ناراستهوخو کاریگهری لهسه کورد دادهئین. ههلبژاردنی تهنجومهنی پارێزگاگان له عێراق، ماتهوزهی درخستنی گهڕیکی دیکه ناکۆکی نیوخۆبی شیعی و دهركهوتنی قهیرانی سیاسی له ئهنبار و کهرکوکێ تێدایه. ههلبژاردنی په‌رله‌مانی کوردستان له‌رووی ره‌وایی دامه‌زره‌وه‌کان و داهاتووی نه‌خشه‌ی سیاسیه‌وه په‌ریایه‌. په‌رسی به‌شداریکردن و به‌شدارینه‌کردنی خه‌لک له‌گه‌ل گه‌فتوگۆکانی په‌یوه‌یست به‌ رکابه‌ری نیوخۆبی له‌سه‌ر میکانیزمه‌کانی دیاریکردنی رابه‌ری داهاتوو، مۆری خۆیان له‌ بابه‌ته‌کانی په‌یوه‌یست به‌ هه‌لبژاردنه‌کانی سالی داهاتووی ئێران داوه. وادیاره‌ رکابه‌ری سه‌ره‌کی له‌ هه‌لبژاردنه‌که‌ی ئاداری سالی داهاتووی تورکیاش له‌سه‌ر شه‌اره‌وانی باژیره‌ گه‌وره‌کان ده‌بێت و ته‌مه‌ش ده‌توانێت دۆخی سیاسی نیوخۆی ته‌و ولاته‌ بگۆڕیت.

هه‌لبژاردنی ته‌نجومه‌نی پارێزگاگان عێراق

ئه‌م هه‌لبژاردنه‌ ده‌توانێت عێراق به‌ره‌و قوناخیکێ تازه‌ به‌ریت و سێ ناوچه‌ی باشووری عێراق، ئه‌نبار و که‌رکوک بکاته‌ چه‌قی سه‌ره‌له‌دانه‌وه‌ی ممله‌تیه‌کی سه‌خت و دژوار.

به‌ر له‌ هه‌موو شتیک ته‌مه‌ ده‌توانێت جاریکێ دیکه‌ ناکۆکی نیوخۆبی شیعه‌ زه‌ق بکاته‌وه. کشانه‌وه‌ی سه‌در له‌ پڕۆسه‌ی سیاسی و هه‌روه‌ها په‌ریای بایکۆتی هه‌لبژاردن ده‌رفه‌تیکێ بۆ لیستی ده‌وله‌تی یاسا به‌ سه‌رۆکایه‌تی نوری مالکی و عه‌سائیبی ته‌هلی هه‌ق (لیستی سه‌فه‌ه + خه‌ده‌مات) دروست کردوو تا له‌ دوا‌ی حکومه‌ت له‌ ئیداره‌ی پارێزگاگانیشدا به‌تایبه‌تی له‌ پارێزگاگان باشووری عێراق جله‌وی ده‌سه‌لات بگره‌ ده‌ست که‌ پیناچیت سه‌دریه‌کان هه‌روا به‌ ئاسانی پێی رازی ببن. به‌ پێی [ماده‌ی 124](#) ده‌ستوو و یاسای پارێزگا رێکنه‌خراوه‌کان له‌ هه‌رمێکدا، ته‌نجومه‌نی پارێزگاگان ده‌سه‌لاتیکێ زۆری هه‌یه‌ و، ملکه‌چی هه‌چ وه‌زاره‌تیک نییه‌ و سه‌ره‌به‌خۆیی دارایی خۆی هه‌یه. پارێزگاریش ده‌ستنیشان ده‌کات که‌ په‌که‌م به‌ په‌رسی جبه‌جیکار له‌ ئاستی محه‌لی ده‌بێت. ته‌گه‌ر هه‌لبژاردنی 2021 وه‌ک پێوه‌رێک سه‌یر بکه‌ین لیستی ده‌وله‌تی یاسا له‌ زۆرێک له‌ 7 پارێزگایه‌دا که‌ سه‌دریه‌کان زۆرتین ده‌نگیان تێدا هه‌ینابوو، په‌له‌ی دوومه‌ی هه‌یه. له‌ پارێزگای موسه‌نناش بۆ خۆی براوه‌ی په‌که‌م بووه. به‌مه‌ش چانسی زۆری ده‌بێت بۆ ته‌وه‌ی که‌ له‌ دیاریکردنی پارێزگاره‌کانی باشووری عێراقدا رۆلێکی کلیلی بگێڕیت. بێشک ته‌مه‌ش ده‌توانێت بزماریکی دیکه‌ بیت بۆ له‌ قالدانی زیاتری سه‌دریه‌کان. نه‌ک ته‌نیا لیستی ده‌وله‌تی یاسا به‌لکو عه‌سائیبی ته‌هلی هه‌قیش که‌ له‌ زۆرێک له‌ پارێزگاگاندا به‌ لیستی جیاوازی دیکه‌ به‌شدارێ کردوو، به‌ ته‌مايه‌ وه‌ک جهمسه‌ریکی دیکه‌ی سیاسه‌تی شیعی پێگه‌ی خۆی به‌هه‌زتر بکات.

کاریگه‌ری هه‌لبژاردن له‌ ئه‌نبار به‌جۆرێکی دیکه‌یه. ته‌گه‌ر حه‌زه‌که‌ی حه‌لبوو سی بتوانیت هاوشیوه‌ی سالی 2021 زۆرینه‌ی ده‌نگه‌کانی ئه‌نبار بات، ته‌وسا وه‌ک له‌ ماده‌ی 119 ی ده‌ستوویدا هاتوو چانسی ته‌وه‌ی ده‌بیت که‌ له‌رپێ ته‌نجومه‌نی پارێزگاو داوا‌ی به‌ هه‌ریم کردنی ئه‌نبار بکات. به‌ هۆی له‌سه‌رکار لادانی له‌ سه‌رۆکایه‌تی په‌رله‌مان، ته‌مه‌ وه‌ک بژاره‌یه‌کی لۆژیکێ دێته‌ پێشچاو بۆ سیاسیه‌کی وه‌ک حه‌لبوو سی که‌ خواستیکێ زۆری هه‌یه‌ و له‌ هه‌ره‌تی گه‌نجیتی خۆیدایه. بێجگه‌ له‌وه، ته‌نجومه‌نی پارێزگا و پارێزگاریش ده‌توانن کاریگه‌رییان له‌سه‌ر دۆسیه‌ ته‌منی و ئابوریه‌کانی ئه‌نبار هه‌بێت که‌ هه‌ندیک له‌ گرووپه‌ چه‌کارییه‌کانی شیعه‌ش چاویان لێیه‌ و ته‌نانه‌ت لیستی خۆبیشیان بۆ دروستکردوو.

به‌و پێیه‌ی که‌ ئه‌نبار سنووری له‌گه‌ل چه‌ندین ولاتی دیکه‌ هه‌یه‌ و بنکه‌یه‌یه‌کی سه‌ربازی ته‌مريکایشی لێیه‌، هه‌لبژاردن له‌وێ ته‌نیا په‌رسی هه‌لبژاردن نییه‌ و، ده‌توانیت ره‌هه‌ندی سیاسه‌تی ده‌ره‌کی و جیۆپۆلیتیکی به‌هه‌زیشی هه‌بێت.

یه‌کیکی دیکه‌ له‌ شوینانه‌ی که‌ چاوه‌روان ده‌کریت له‌ دوا‌ی هه‌لبژاردنه‌که‌ گه‌رژێ تێدا دروست بیت که‌رکوک که‌ دوا‌ی سالانیکێ دوورودرێژ هه‌لبژاردنی تێدا ده‌کریت. ناکۆکییه‌کی چه‌ند لایه‌نه‌ی نیوخۆبی پێکه‌اته‌کان له‌گه‌ل خۆیان و له‌گه‌ل یه‌کتر، هه‌ریمی کوردستان و به‌غدا، هه‌روه‌ها هاوسه‌نگی جیۆپۆلیتیکی واده‌که‌ن که‌ هه‌م ته‌نجامی هه‌لبژاردنه‌که‌، هه‌میش په‌رسی دیاریکردنی پارێزگاری نوێ بۆ که‌رکوک په‌رسیکی ئالۆز و په‌رکیشه‌ بیت.

هه‌لبژاردنی په‌رله‌مانی کوردستان

دوا‌ی ئاروونیه‌کی زۆر، پێده‌چیت دوا‌ج نه‌گه‌ری ته‌نجامدانی هه‌لبژاردن له‌ مانگی شوباتی 2024 له‌ هه‌ریمی کوردستان زیاتر بووبیت. هه‌ریمی کوردستان به‌هۆی په‌ریاره‌کانی دادگه‌ی فیدرالییه‌وه سه‌باره‌ت به‌ په‌رله‌مان هه‌روه‌ها تاوتوێکردنی داوا‌ی تايبه‌ت به‌ یاسای هه‌لبژاردنی له‌دۆخیکێ ئالۆزدايه‌ و په‌رسی ره‌وایی ئیداره‌ و دامه‌زره‌وه‌کانی زیاتر ده‌که‌وینته‌ به‌ر باس، ته‌گه‌ر بیت و له‌وه‌ زیاتر دوا‌بکه‌وینت. ته‌مه‌ بێجگه‌ له‌وه‌ی که‌ به‌هۆی ته‌نگ و چه‌له‌مه‌کانی ره‌وانه‌کردنی به‌شه‌ بودجه‌ی هه‌ریمی کوردستان و په‌رسی نیوخۆیه‌کانی دیکه‌وه،

هه‌لبژاردنی داهاتووی په‌رله‌مانی کوردستان هه‌لبژاردننکی چاره‌نووسساز ده‌بیت. خالی زه‌قی ئەم جاره ئەوه‌یه له‌وانه‌یه هه‌ندیک له‌ هه‌یزه سیاسیه‌کان له‌ به‌غدا له‌پێی دروستکردنی گرفت بۆ پرسه‌کانی بودجه‌و به‌کارهێنانی هه‌ندیک له‌ دامه‌زراوه‌کانی دیکه‌وه، مه‌یلی ئەوه‌یان هه‌بیت که کاریگه‌ری له‌سه‌ر پرۆسه‌ی هه‌لبژاردنه‌که دابنن. بۆیه به‌ ئەگه‌ری زۆر، گرفته‌کانی نیوان هه‌ریه‌می کوردستان و به‌غدا له‌سه‌ر بودجه‌ لانیکه‌م هه‌تا دوا‌ی هه‌لبژاردنی په‌رله‌مانی کوردستان به‌رده‌وام ده‌بن. ئەمه‌ بێجگه‌ له‌وه‌ی که رووداوه‌ سیاسی و سه‌ربازیه‌کانی ناوچه‌که‌ش به‌ له‌و‌نیک کاریگه‌رییان له‌سه‌ر ئەوه‌ ده‌بیت.

هه‌لبژاردنه‌کانی ئێران

له‌ مانگی سێی سالی داهاتوودا له‌ ئێران هه‌لبژاردنی په‌رله‌مان ده‌کریت و هه‌ر له‌ ئیستاوه‌ رێژه‌ی به‌شداریکردنی گریمانه‌یی خه‌لک له‌ هه‌لبژاردن، وه‌ک مژاریکی گرنگ ده‌رکه‌وتووته‌ پێش. به‌پێی ئاماری ره‌سمی وه‌زاره‌تی نیوخۆی ئێران له‌ دوا‌یین هه‌لبژاردنی په‌له‌ماندا 42.57٪ خه‌لک به‌شدارییان کردوو که سه‌ره‌رای ئەوه‌ی ره‌خنه‌ی لێگیراوه، که‌مترین رێژه‌ی به‌شداري خه‌لک بووه‌ له‌ هه‌لبژاردنه‌کانی په‌رله‌ماندا له‌ ئێران. رێگری له‌ به‌شداري به‌شیکي زۆر له‌ وه‌کسه‌نه‌ کرا که ده‌یانویست خۆیان به‌ر‌ب‌ب‌زیر بکه‌ن و، جو‌ریک له‌ په‌کده‌ستکردنی په‌رله‌مان و حکومت له‌ لایه‌ن موخافه‌زه‌کاره‌کانه‌وه‌ روویدا. رێگری له‌ زیاتر له‌ نیوه‌ی ئەوانه‌ کرا که ده‌یانویست کاندید بین که له‌ سه‌رووی 15 هه‌زار که‌سه‌وه‌ ده‌بوون. له‌ ئەجامدا په‌رله‌مانیکی په‌کده‌ست دروست بوو. له‌ پاش ئەویش له‌ 2021دا ئیراهیم ره‌ئیس‌ی بووه‌ سه‌رۆککۆمار. به‌لام زۆری پێنه‌چوو که خۆپیشانداننکی سه‌رتاسه‌ری ئەو وڵاته‌ی گرتوه‌ که پێده‌چیت په‌کیک له‌ هۆکاره‌کانی ئەوه‌، سیاسه‌تی په‌کده‌ست کردنی ده‌سه‌لات له‌ وڵاته‌ بووبیت.

هه‌لبژاردنی سالی داهاتووی په‌رله‌مانی ئێران هاوکاته‌ له‌کەل هه‌لبژاردنی ئەنجومه‌نی شاره‌زایانی رابه‌ری ئێران. کاندیدبوونی هه‌سه‌ن رو‌حانی سه‌رۆککۆماری پێشووی ئێران بۆ ئەو ئەنجومه‌نه‌ که ئیستا ئیراهیم ره‌یس‌ی له‌و‌ی جیگه‌، مشتومره‌کانی سه‌باره‌ت به‌ رکه‌به‌ری نیوخۆی له‌سه‌ر کۆنترۆلکردنی ئەو دامه‌زراوه‌یه‌ی که په‌یوه‌ندی به‌دیاریکردنی رابه‌ری داهاتووی ئێران‌وه‌ هه‌یه‌ زیاتر کردوو.

بۆیه به‌ئەگه‌ری زۆر هه‌لبژاردنی داهاتووی ئێران دیمه‌نی رکه‌به‌ریه‌کی نیوخۆی نوخه‌ی ده‌سه‌لاتدار ده‌بیت که ئەوه‌ش ئەجامه‌که‌ی هه‌رچۆنیک بیت، کاریگه‌ری له‌سه‌ر سیاسه‌تی نیوخۆی و ده‌رکی ئەو وڵاته‌ ده‌بیت.

هه‌لبژاردنی تورکیا

دوا‌ی ئەوه‌ی که له‌ هه‌لبژاردنی په‌رله‌مان و سه‌رۆکایه‌تیدا هاوپه‌یمانیه‌که‌ی ئەردو‌غان بر‌دییه‌وه، ئیستا چاوی سه‌رۆککۆماری تورکیا له‌وه‌یه‌ که شاره‌وانی شاره‌ گه‌وره‌کانی وه‌ک ئەنکه‌ره‌ و ئیستانبوول وه‌ریگرته‌وه‌ که پێشتر دو‌راندبووی. سه‌رۆککۆماری تورکیا هه‌لبژاردنه‌که‌ی ئەمسالی به‌ پشته‌بستن به‌ گوتاریکی ناسیونالیستی- ئیسلامی و به‌ هاوکاریی پارتی بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌په‌ره‌ست بر‌دبووه‌ به‌لام، پێده‌چیت له‌ هه‌لبژاردنی شاره‌وانیه‌کاندا گوتاریکی نه‌رمتر پێه‌و بکات. هۆکاریکی ئەمه‌ش ئەوه‌یه‌ که رێگه‌ به‌ هاوکاریه‌کی تۆکه‌می لایه‌نه‌کانی نه‌باری خۆی نه‌دات. بۆ نموونه‌ له‌ شویننکی وه‌ک ئیستانبوول، ده‌نگی هه‌ده‌پ سه‌ره‌رای ئەوه‌ی که که‌میشی کردوو، 19.8٪ ده‌نگه‌کانه‌. له‌ شویننکی وه‌ک ئیزمیریش 54.7٪ ده‌نگه‌کانی هه‌یه‌ و ئەمه‌ش وه‌ک فاکته‌ریکی گرنگ کاریگه‌ری له‌سه‌ر رکه‌به‌ریه‌کانی حزبه‌که‌ی ئەردو‌غان له‌گه‌ل پارتی گه‌لی کۆماری هه‌یه‌ که به‌ تازیه‌ی سه‌رۆکه‌که‌ی گۆردرا. مه‌رج نییه‌ ئەوه‌ به‌ ریکه‌وتننکی ئاکپارتی و هه‌ده‌پ کۆتایی بیت به‌لام، له‌ هه‌لبژاردنه‌دا جیاواز له‌ هه‌لبژاردنه‌ گشتیه‌که‌، ده‌نگی ده‌نگده‌ری کورد بۆ ئەردو‌غان بایه‌خیکی زیاتری ده‌بیت.